

Zdenko Kodrič

Človek iz polžje hiše

Tako blizu nasilju sem. Tako rekoč v nasilju samem. Ne morem se znebiti občutka, da sem tudi sam nasilen in da z množico ljudi igram prizrčno »tragedijo skupnosti«.

V literaturo (v svojo, seveda; druge tako ni) sem stopil pred dobrimi dvajsetimi leti. Anonimno. Pod psevdonimom. Takrat nisem vedel, kaj je nasilje, ubadal sem se z resnejšimi rečmi. Pisal sem ljubezenske pesmice, se ukvarjal s tipografijo (v odtise dlani in stopal na papirju sem vpisoval preročne besede), sestavljal gledališke igre, nabite z gozdarsko-zeleno vsebino in občudoval Spartaka ter ves čas mislil, da bom zaradi pogostih obiskov gozdov fasal lymsko boreliozo. Pa je minilo to sladko obdobje – spoznal sem Maribor in Branka Čeriča, Draga Jančarja ter Andreja Brvarja, pozneje Ljubljano in teater Pekarna, Majo Bohovo, Baro Levstikovo ter Milana Jesiha, Deklevo in Iva Svetino, Lada Kralja in Tomaža Pengova, Barda Iocundusa in Podgornika, Marka Slodnjaka, Šalamuna, Švabiča, Zupana in Zorna – začelo se je novo literarno-tekmovalno obdobje. Ker sem večino tekem izgubil, premagal sem le lymsko boreliozo, sem doma odprl majhen, (ne)produktiven literarni obrat in se v njem popolnoma predal študiju nasilja. Prva in edina pesniška zbirka je bila eno samo literarno nasilje. Že naslov zbirke je bil zgovoren: Biti oven v hudih časih. Potem je sledila drama Vida vidim. Nasilna igra. Glavno rolo je imela sekira, podparola igre pa je bila: Zemlja zemlji kri (čudna krvava igra). Po tej igri bi moralo obvezno slediti kakšno zdravljenje, odkrivanje okužbe. Pa ni. Prepustil sem se novemu valu nasilja. Pred mene se je postavil hudodelec Franc Rihtarič. Kako upodobiti njegovo šlampasto obdobje nasilja, kako mu privoščiti smrt pred puškami v eni od mariborskih gramoznic in kako napisati vse to, da bo palilo kot »tragedija skupnosti«.

Komaj sem napisal dve ali tri strani, sem padel na preizkušnji nasilja. Rihtarič (to je človek, ki so ga kot zadnjega Slovenca obsodili na smrt z ustrelitvijo; razlogi za njegova smrtno obsodbo pa so: strahoval je ljudi po Prlekiji, Prekmurju, Halozah in Slovenskih goricah ter Savinjskem in na Celjskem, ubil policaja na radgonskem mostu, se upiral Rankoviču in partiji, pisal pesmi in podpisoval protestne izjave) ni bil nasilen, na tem mojem papirju je bil slinast polž, cunjca za brisanje posode, otročji in kar naprej je čvekalo, češ, baba ima rajši slabega dedca kot košček vate.

Prvo poglavje romana o Rihtariču je zato zgorelo v peči moje obratovalnice. Novo poglavje (pišem ponavadi ob sobotah in nedeljah, okrog mene mora biti mir in tudi preveč lačen ne smem biti) je bilo podobno prvemu. Kaj storiti? Brati, sklenem. Preberem Debeljakovo Postmoderno sfingo, Bratoževo Pozlato pozabe, Habermasov Filozofski diskurs moderne, Zabelovo Umetnost in teorijo v postmodernizmu in

Tourainovo Postindustrijsko družbo. Začnem znova. Spet ista pesem. Rihtarič je slinast nasilnik, melanholično mehanični razbojnik, intelektualistični upornik brez razloga. Takrat je bila moja literarna delavnica butasto opremljena. Pohištva skorajda nič, orodje skrhamo in misel –, ja, misel pa hudo nasilna. Rihtarič se mora spremeniti. Iz polža v hudournik, v sekuro, v bajonet. Poslušal sem ta svoj notranji ritem in glejte, kaj sem storil. Rihtariča sem poslal v neko kvazi polžjo dolinico, da je v njem tolkel po polžih kot obseden. Ali je uničil s tem v sebi svojo slinarijo, polževost, strah? Ne vem. Morda je bil odlomek o polžih in pozneje o psu in njegovem očesu rešitev zame. Roman je stekel, v delavnico sem povabil nekaj ljudi in jim pokazal izdelek. Le muzali so se. Pričakovali so Rihtariča junaka, Rihtariča genija, Rihtariča spretnoža, Rihtariča Al Capona in Rihtariča Robin Hooda.

Moje pojmovanje nasilja se je po obisku sesulo. Junakova mlačnost te bo še tepla, sem se jezil. In pisal naprej. Kmalu po obisku sem se spomnil na ameriški priročnik o ubijanju. To bo palilo, sem pomislil. Če je že Rihtarič mlačen tip, bom jaz javnosti pokazal, kaj sem. In prepisem v roman pet ali šest navodil o ubijanju, ki pa nimajo nobene zveze s poljskim filmom režiserja Kieslowskega Kratak film o ubijanju, kot mi je očital Mihael B.

In sem nadaljeval z romanom. Že čisto na koncu sem bil, ko so mi prišle v roke imenitne misli norveškega pisatelja Daga Solstada. Med drugim pravi: »Roman je lahko vse. Je vreča, v katero lahko vtakneš prav vse, od političnega govora do eseja, nič ni prepovedano. Obenem je lahko pisatelj vsakdo. Vsakdo lahko piše, na primer zgodovinske romane, ne da bi bil zgodovinar.« Fantastično, pisano na mojo kožo!

Pisanje je odvisno (zlasti) od okolja in ne samo od branja, posnemanja, prepisovanja in od bifejskih govoranc, odvisno je od slik, prizorov, podob in zgodb, žensk, od fosilov in kamenin. Roman B. F. R. je tipičen izdelek okolja. Le redkokateri zgodba se tako posreči, kot se je posrečila ta, moja, o Rihtariču. Okoljna zgodba. Ali je možno, da okolje piscu narekuje tekst, pismo, roman in dramo? Odgovor je pritriljen. Enako velja za nasilje, kajti nasilje je prvo pisalo tega sveta (in očiščenje) in zato ni naključje, če o nasilju politika, sociala in literatura sklicujejo simpozije, napovedujejo tekme in nagrajujejo eseje. Nasilje, ki sem ga hotel z romanom izločiti iz okolja, iz moje literarne delavnice, je imelo in ima kratko obratovalno dobo. Dalj časa bi obstajalo samo v okviru nagrajevanja po delu.

Ljudje so namreč zaradi nagrade pripravljeni narediti marsikaj. Ljubiti, ubijati, umreti in živeti. Prav naštetih pojmi so zidovi moje delavnice in pogled vanjo vam bo zagotovo razkril še eno skrivnost – nasilje vesolja. Med pripravami za pisanje romana o Rihtariču (podobno sem ravnal tudi pri pisanju gledališke igre Vida vidim) sem pohajkoval po krajih, kjer je hodil Rihtarič. V Cankovi sem naletel na tipa, ki je trdil, da je Rihtaričev bratranec. Nevaren človek. Tistega dne je bil neobrit, okajen z laškim pivom in kadil je filter 57. Ko sem mu sčeval, kaj bi rad, kaj iščem in o kom nameravam pisati, se mi je tako približal, da se je njegov nos dotaknil moje brade. In bleknil: Čuj, ne hecaj se z vesoljem. Čisto blizu je in če mignem s prstom, bo počilo. Najprej vesolje, potem še Francček, moj bratranec. Zdaj pa plačaj in izgini! Plačal sem mu pijačo, vse razumel, razen tiste misli o vesolju. Finto sem poskušal uporabiti v romanu, a je nisem mogel, nisem vedel kako, tega preprosto nisem znal. Mogoče prav zaradi tega neuporabnost romana Blaženi Franc Rihtarič – ali kot je napisal eden od literarnih kritikov: »Če boste to knjigo podarili svojemu odraščajočemu otroku, ne boste zgrešili, že zaradi verističnih opisov gotovo ne bo razbojnik.«

Povsem drugače je bilo v igri Vida vidim. Tam so mi ljudje pripovedovali resnično zgodbo, jaz sem jo obrnil v vesolje, povezal z njim, češ nekaj je bilo zgoraj, prišlo je od tam...

Kako sploh pišem? Ja, kaj nisem tega že povedal. Ne vem, pišem takrat, ko kaj pride v glavo. Redko, a pride. Za pisanje se odločim po dolgih razmišljanjih, predvsem po ugibanju, če bom zadel temo ali ne. Pišem tudi takrat, ko najdem v kaki knjigi prepričljiv stavek. Ko sem pisal Rihtariča, sem dobre stavke prebral v Bratoževi knjigi Pozlata pozabe, potem sem jih našel pri Blatniku, Matetu Dolencu, Hiengu, Lainščku in Kleču, pa v poeziji Milana Jesiha, pri Enid Blyton, Bischoffu, Kunderi in Ecu ter Barnesu in Marquezu, Kollerju, Habermassu in Lyotardu. In pišem takrat, ko ne vem, kaj bi, ko sem preveč sam. Ponavadi takrat padejo slabe stvari, nemoralne in nekoristne; nekake reklamne zadeve, socialni refleksi, pavšalne iluzije, življenjski diktati, skratka, po Vitezoviću »zgodí se« literarno nasilje, ki je enakovredno splošnemu nasilju: ubijanju, zatiranju, izkoriščanju in zaničevanju. Samo Bog lahko pove, koliko takih stvari sem že napisal in prav On je lahko priča, da sem s pritiskom na tipko »delete« tudi uničil svoje nasilje (o, da bi ga s podobno krettnjo še kdo!).

Vseeno pa kličem: Naj živi nasilje! Literatura ga ne bo preprečila. Dovolj je, če nanj opozori. In tako je padla prva klapa za moj naslednji roman. Delovni naslov: Potsdamska baterija. Spet o nasilju. Si lahko mislite, da so v enem od vojaških laboratorijev v eni od vojaških kadetnic začeli iz krvi oficirskih otrok izdelovati zanimiv kemičen element... Ali smem pričakovati zanimivo zvezo? Se bom lahko zapletel v »cyberpunk morijo«? Bom lahko zapustil vesolje in nasilje in se posvetil le smislu smrti? Čisto blizu sem.

Blaženi Franc Rihtarič

(odlomek iz romana)

* * *

Policaji. Lep dar na jutro po sneženju. In lepa godlja. Zvečer ni pomislil, da ga bodo zjutraj obiskali policaji in zasledovalci. O babici je sanjal, s starim oplom sta se vozila med vinogradi. Noč je bila dolga, voznja še daljša. Rekel ji je: Šla boš v Radgono in kupila obleke. Zate in zame. Za nočne izlete bi rad imel belo obleko, za vožnjo po snegu črno, z drobnimi sivimi progami in čevlje z juhtinimi podplati. In vozil jo je v noč, babica pa se je smejala.

- Babica, si ti to naredila?
- Ne, Franc, miličarji so.
- Vem, babica, tu so. Si prijavila?
- Ne. Nisem.
- Pečen sem, babica, čaka me šus.
- Šus?
- Ja, nisem več človek.
- Kaj praviš, Franc?
- Grem, odhajam, babica.
- Vidim ja, da greš. Kam?
- Kdo jih je poklical?

– Nekdo se je motal okrog hiše. Ko si pil mleko, sem ga videla. Nič nisem rekla.

– Nič nisi rekla?

– Mislila sem, rubež je.

– Ja, rubež in rabelj, babica.

– Kaj praviš?

– Nič. Zdaj grem.

– Nisem mogla, veš, Franc.

– Zastopim, saj zastopim. V uti je kišta denarja. Daj ga komu, babica, sama odloči. Denar je pod kurjimi gnezdi. Pošteno ga razdeli in povej, da je od denarnice Rihtariča.

– Denar ... ja, bom, seveda bom, Franc.

– Pot je končana, potovanje se začenja.

Prvi Rihtaričevi stražarji v zaporih so debele tečne muhe in zaslíševalci v civilnih oblekah. Za njimi pridejo batine, devet oglednikov in advokat, nato policaji in novi preiskovalci in spet policaji. Gledajo ga, sprašujejo, merijo, preiskovalni pa piše. Pazniki ga udarjajo po glavi in ledvicah. Boč je lepši od ječe, misli. Ječa je podobna dolini, v kateri je tolkel po polžih. Sklene, da bo jokal, ko bo treba priznati, in lagal, ko se bo treba boriti – za nič na svetu. Ko bo treba scati, bom spal in spal bom, ko bo treba jesti. Bojo rekli: Rihtarič je bolan, saj še trgovine ne razlikuje od šlica, babe ne od moke in ne puške od knjige. Takih ni škoda. Čakajo me Trate, čaka Marija Snežna in blato v Rogaški, blekne v večni kletki. Približa se mu ritast policaj. Kresne s pendrekom.

– Na, to je za Lojza!

– Katerega Lojza?

– Ubil si ga na mostu, baraba.

– Nisem ga jaz.

– To boš rekel višjemu v Hočah.

– V Hočah. Kdo si?

– Zalezovalec, Zaviter!

– Poznaš me?

– A tak si od blizu.

– Kak?

– Grd. Črn. Prasec! Takih ni škoda. Takih, ki pobijajo naše.

– Vaše? Čigav sem pa jaz?

– Moj že ne.

– Sem pa eden od vaših. Smešno, kako zelo me potrebujete.

Rihtarič se sladko nasmehne, policaj se neslišno umakne. Ta me ni mogel zasledovati, modruje. Preveč žre, debeli nimajo časa za zalezovanje. Mislim sem, da je preklast, puklast, atletske tip in rdečih las, zmotil sem se. In poklekne ter moli. Molitev pa mu ne gre, denar se mu prikazuje. Tik pred nosom ga vidi. Ko odpre oči, je pred njim zid. Skozenj tolče žlica in skozenj se plazijo oči. Pred njim je zid, debel kakšen meter, trije so ga zidali z navadno opeko in najboljšim apnom. V zidu so luknje, mogoče vanje shranim svoje načrte, spomine, pesmi. Tako si želim nazaj v tisto polževo dolinico, reče. Sedi na mrzlih tleh, roke jočejo, glava počiva na kolenih. Prisluhne. Žlica tolče po aluminijastem krožniku. Nekdo je pošastno lačen, nekdo ne ve, kaj je žeja in nihče ne ve, zakaj je pred njim zid. Zagamani zid z nevidnimi luknjami na sredi. Če bi jih združil, bi bila tukaj še ena vrata, a odprta. Ven, pod Pohorje, v Radgono in Očeslavce, na Polenšak in Soboto. Kako rad bi v kino! pomisli. Potem joče in s kazalcem popa solze na zid.

Samozaščitni priročnik:

Prva lekcija: Ko žrtvi prebadamo prsni koš, mora biti rezilo vodoravno, da se lahko prebije skozi ali mimo reber. Nož lahko zarinemo v srce tudi pod prsnim košem. Prodreti je treba tri do pet centimetrov globoko, da dosežemo srce in še štiri ali pet centimetrov, da bo smrt zanesljiva. Po vbodu mora napadeni pasti, zato bodimo pripravljeni na to. Nož je treba naglo izdreti ali pa telebniti skupaj z žrtvijo ter nož izvleči pozneje, sicer se rezilo lahko zlomi. Veliko je takih, ki pravijo: Nož naj ostane v telesu. Ni res, nož je treba izdreti. Ker ga lahko najdejo in ker dobrih nožev ni na pretek.

- Izgini za večno, svinja zalezovalska!
- Odšel sem, zakaj kričiš. Našel sem te – to je moja cena.
- Cena? Kakšna cena. Jalova, ne!
- V mojem dnevniku vse piše. Razložno in jasno.
- Pismen si? Kdo bi si mislil?
- Bolj kot si misliš.
- Policajem ne verjamem.
- Kaj si sploh hotel v življenju?
- Pametno vprašanje. Hotel sem... kaj sem že hotel, veš, da ne vem...

Rihtarič ne ve, za crknit.

- Jaz pa vem. Zaježati, uničiti in pobiti zalezovalca.
- V sebi? Misliš?

Rihtarič se zareži. Prideta paznika, ki ga odpeljeta po hodniku in zunaj porineta v avto. Na paznikih zasledovalčevi obrazi, skozenj pride, prihaja skozi nos, usta, skozi ušesa leze in se mu reži. Vračaš udarec, misli. Gnusno je tako spreminjanje, reče. Zdaj zdaj se bo hudič zalezal vame, v moje ljudi, v trgovine, praznike, cerkev in narod. Mislil sem, da bom nekoč svoj obraz videl v obrazih drugih, ne pa... Preveč sem hotel, se mi zdi.

Avto se potopi v mestnih ulicah, mimo drsijo hiše, okna, ljudje. Pogleda v črno avtomobilsko streho, spet Zalezovalec, ki rine proti njemu. Pogleda v tla in spodaj je ritasta svinja, pogleda v vrata, tudi tam je. Rihtarič, nimaš sreče, reče paznik.

- Kam navsezgodaj?
- V Hoče, v šoderjamo.
- Kaj bo kmalu konec?
- Ne vem, Višjega vprašaj.
- Kdo je Višji?
- Vprašaj ga!

* * *

Gramozna jama v Hočah je v četrtek na široko odprta, na njenem pragu je senca, Gospod Jezus v dnu... Policaji in pazniki se izgubijo v jutru in deževnih kapljah. Tukaj je pravi kraj, razmišlja v avtu, pravi kraj za nekaj najti. Sem kdaj kaj iskal? Nisem, mogoče najdem zdaj. Napak sem se odločil, na začetku ne bi smel poznati cilja, kar brez zveze bi moral v iskanje. Če ne bi ničesar našel, bi se vrnil in hodil po starih poteh. Od kaparja do okrajnega in od tam na most. Naprej, nazaj, naprej... Bili bi dolgočasni dnevi, zvonovi bi klicali, oče nasmejan, mati vlagala,

kruh črn, jaz pijan... Očeslavci bi se kopali v nebesni muziki, trsek pa – sredi poletja bi ga šprical z galico.

S severa tolče vlak svoj parni takt, ljudje v jami ne govorijo. Je to slabo znamenje? Le sapa se zaganja v zrak. Išoč drugega, misli, ja, bi bil pravi smisel. Čuden je moj svet, zakaj šele zdaj prihaja v mene, slike vidim: Vinarska šola, modra galica, ata Jožef, babica, kišta z denarjem v babičini uti, radgonski most, sodišče... vidiš, si reče, to je napaka, da slike skoz mene drvijo. Kje je sreča? Zakaj ni Marij in matere? Kje je na sliki Boč, kje so Studenice? Tako malo sem hotel, iskal sem, kar je mogoče poiskati, iskal sem, kar najdeš na vsakem koraku, a nisem našel, prekleto!

V ogledalu vodne gladine so pazniki, zdravnik in ljudje v civilnih oblekah. Lepi so v zlikanih oblačilih, obriti in dobro naspani. Paznika ostaneta v avtu, njega pahneto ven. Obstoji pri vratih, izstopi še pet policajev. Visokemu pazniku strah reže kosti, debeli pa trdi, da pozna udbovca, ki je Rihtariča našel pri njegovi stari materi. Tam zgoraj pri zapornicah je, zalitež, s tistim črnim velikim avtom, še reče paznik. Prisluhne jima.

- Kdo ga je izdal?
- Pravijo, da neki bebec iz njegovega kraja.
- Babica, sem slišal. Misliš, da kaj ve, hudič črni?
- Kaj naj bi vedel?
- Kdo ga bo?
- Ne vem.
- Vedeti bi moral, ti vse veš. In denar je denar.
- Mir daj!
- Kdo ga bo počil?
- Prekini, stari, dovolj te imam.
- Dobro, dobro. Kdo je tebe dal za paznika? So te šolali?
- Seveda so me, z Lojzom sva po kurzu v Mariboru nameravala v Begunje. Je rekel, da bi rad šel tja.
- Aja, zato si v šoderjami.
- Kličejo te.
- Čujem. Prave patrone imam. Boš imel enega? Dobro plačajo.

Višji sredi gramoznice zavpije: O o o g e e n j! Človek kar noče pasti. Svedra po gramozu, drobne deževne kaplje zadevajo lica, Rihtarič za trenutek zasliši takt vlaka na hoški postaji. Kolena mu klecnejo, kamenje brizgne izpod klecajočih nog, v očeh je drobna iskra, na licih jezerce deževnih kapelj. Na kupčku zemlje, ki jo je krtica dvignila skoz gramoz, se v lahnem vetru ziblje navadni osat, bodičasto steblo, koški številni, bodičasti in dlakavi listi, roža je odcvetela že septembra.

Zalezovalec je še dolgo stal v hoški gramoznici. Naslonil se je na smrekovo zapornico, ki sta jo za avti paznika potegnila na železno stojalo, jo namestila v okvir in zaklenila z obešanko. Na zapornici je opazil okroglo tablico, na kateri je pisalo Prehod strogo prepovedan. Nasmehnil se je. A nenadoma ni vedel, kam bi dal svoj smeh. Zakaj se smeje, se je vprašal. Diši po smodniku in smrti, jaz pa se smejem. Komaj se je obvladal. Okrogla tablica, ja, ta krog, ti večni krogi, kolo na avtu, volan, okrogli knofi, je predel. Mislijo, da je v krogu sklenjeno vse: smeh in jok, življenje in smrt. A ni. Pogledam avtomobilsko kolo, odvrtil se v neskončen trak; požnem tole okroglo tablico, spet neskončna nit; okroglo razkriva, na okroglem so neponavljajoči se trenutki. Kot da bi po tej gramozni poti spustil filmski kolut; odvijajoči se filmski trak, to je krog...

V smrekovemu drogu je počilo, zlomil pa se ni. Še bolj je z laktoma pritisnil na les in tablico, na stojalo stojalasto.

Na kamenje in travo kaplja. Dež. Visoko zgoraj je velik ptič zravnal krila in debela muha je sedla na tablico. Njeno zavetje, je bleknil. Drevje v gramoznici je zašumelo in nekje je počila jagrska puška. Muha je trznila s krili. On je premaknil ramena, vrat potisnil v debeli šal, skrnil obraz v dlani, nato pa stekel proti črnemu avtu. Njegov ledernati mantel je podrsaval po belih okroglih kamnih. Močno se je ulilo in muha je odletela. Komaj je odprl vrata, naposled je avto le zlezal z makadama na asfalt. Po belih in okroglih kamnih so zapele debele deževne kaplje. V avtu z rosnimi šipami je zalezovalec zabrundal lepo Rihtaričevo pesem:

Nad Očeslavci svetla črta.
Zakaj z očmi po meni vrta
tista policijska baba?
Takim ribam nisem vaba.
Jaz sem Rihtarič, pisan ptič,
ki perja nima čisto nič.